

SZEMLE

A Nagyvárad Szemináriumi Nyomda 1745–1804. (Összeáll., bev. EMÖDI András.) Nagyvárad–Bp. 2004, Római Katolikus Egyházmegyei Könyvtár – Országos Széchényi Könyvtár, 271 l., ill.

Emödi Andrásnak a nyomdatörténeti munkák sorát gyarapító, újonnan megjelent kötete a nagyvárad szemináriumi nyomda hatvan évről ad számot, abból az alkalomból, hogy kétszáz évvel ezelőtt következett be az a tulajdonos-váltás, amelynek során a tipográfia a továbbiakban polgári vállalkozásként működött.

A Csáky Miklós püspök kezdeményezésére 1740-ben alapított, de működését csak 1745-ben megkezdő szemináriumi nyomda a 18. század folyamán Nagyvárad egyetlen tipográfiája volt, és érthető módon a város egyházi és művelődési életének fontos tényezőjévé vált. A század derekán dolgozni kezdő nyomda tevékenységét nagyrészt a 18. század évtizedeiben fejtette ki, munkássága mindössze néhány évvel nyúlik túl az alapítás századán.

A kötet a nagyvárad szemináriumi nyomda bemutatásakor három szempontot is vállalt és teljesített kiválóan: egyrészt a bevezető tanulmány a nyomda történetét mutatja be, jól összefoglalva, levéltári forrásokat is felhasználva. Másrészt a szemináriumi nyomda több mint háromszáz kiadványának bibliográfiáját adja igényes leírásokkal, és nem kis fáradsággal összegyűjtött címlap-reprodukciókkal, harmadrészt a nyomda könyvdszeit veszi számba.

Várad lakossága a töröktől való visszafoglalását követően erősen megcsappant, a katolikus püspökség és káptalana gyors iramban látott hozzá

az egykor református többségű Várad újbóli birtokbavételéhez. A 18. század első évtizedeiben gimnázium létesült, majd Patachich Ádám püspök kétéves bölcseleti osztályt indított püspöki líceum néven, amely a teológiai stúdiumokat alapozta meg. Ezt követte gróf Károlyi Antal tanterületi főigazgató előterjesztésének eredményeképpen a Királyi Akadémia, amely jogtudományi karral is kiegészült. Vagyis a század utolsó évtizedére kialakult a várad oktatás egyetemi szint alatti teljesnek mondható rendszere, és mindez a régi püspöki rezidencián és hozzá kapcsolódó épületekben kapott helyet.

A papnevelő intézet Csáky Miklós püspök kezdeményezésére létesült. Mária Terézia királynő az ezzel kapcsolatos építkezéseket 1741-ben engedélyezte. Az oktatási intézményeken és a hozzájuk szorosan kapcsolódó katolikus egyházszervezetten kívül a város kulturális életének arculatát a 17. század utolsó éveitől kezdve folyamatosan megtelepedő – összesen hét – szerzetesrend ugyanúgy befolyásolta, mint a háttérbe szoruló és csak a Türelmi Rendelet után lassan erőre kapó református egyház. Nagyvárad hosszas viszálykodás után 1722-ben kötött egyezséget a káptallal, a város földesurával. A város ugyan nem nyerte el a szabad királyi városok jogállását, mégis rendelkezett a fejlődéséhez szükséges alapfeltételekkel. A Bihar vármegyei közgyűlések helyszíne a század végétől állandósult Váradon. Az említett oktatási intézmények, a papnevelde, a püspökség és a város intézményeinek mindennapi élete, továbbá a vármegyei közgyűlések és azokon egyre aktívabb szerepet vállaló vármegyei nemesség részvételével zajló események jelentették azt a környezetet, amelynek reflexiói

fellelhető a korszak egyedüli váradi tipográfiajának kiadványain. Amint a bevezető tanulmányban Emödi megjegyzi, annak megválaszolása, hogy eme intézmények kiaknázták-e a nyomda kínálta lehetőségeket, nem könnyű feladat, ugyanis figyelembe kell vennünk, hogy a tipográfia feletti ellenőrzést a püspökség és káptalana gyakorolta. Ez utóbbiak pedig nem mindenkor álltak felhőtlen viszonyban a városvezetéssel illetve a protestáns többségű vármegyével. Tény azonban, hogy a szemináriumi nyomtatványok a papnevelde, az akadémia és a főgimnázium történetének elsőrendű forrásai, ugyanakkor az alkalmi nyomtatványok sokasága betekintést enged a város és a vármegye mindennapi életének több szelvébe is.

Amint azt Emödi András helyesen megállapítja, több mint háromszáz ismert nyomtatványával a nagyváradi szemináriumi nyomdának egyértelműen csak helyi jelentősége volt, néhány terjedelmesebb és a későbbekben közismertté váló kiadványa ellenére is. Elsősorban a váradi intézmények igényeit volt hivatva teljesíteni. Azoknak a katolikus nyomdák sorához csatlakozott, amelyek a század folyamán a püspöki székhelyeken létesültek, néha magánvállalkozás formájában, de mindenképpen az egyház intézményeinek felügyelete mellett (mint a győri, egri, esztergomi, kalocsai stb. tipográfia).

Bár a nagyváradi szemináriumi nyomdával már Naményi Lajos harmadik közleménye (MKsz 1901. 364–386) érdemben foglalkozott, alapításának előzményei sok meglepetést tartogattak a kutatók számára, amelyről e sorok írója és Szesteyi N. László közleménye számolt be (MKsz 1992. 269–275, 275–284.) A Váradra Csáky püspök által behívott első nyomdász ugyanis a korábban Sopronban, majd Komáromban dolgozó Schmid János Miklós lett volna, ha Komáromból Váradra költözve heteken belül el nem hunyt volna. A püspök azonban Váradon marasztalta az özvegyet, és itt maradt a Schmid-féle nyomda felszerelése is. Az első ténylegesen működő, és a nyomdát üzembehelyező nagyváradi nyomdász Kállai Gergely volt 1745-ben. Ezt megelőzően Beccskereki Mihály, akkoriban a kolozsvári jezsuita akadémiai nyomda művezetője, rendbe

hozta a Schmidtől származó tipográfát, és Kállai átmeneti tevékenysége után át is vette a nyomda vezetését. Beccskereki távozása (1755) után hat évig talán szünetelt a nyomda, mert nem ismerjük kiadványait, majd 1761-ben Patachich püspök a kassai jezsuita nyomdából hívta meg a váradi tipográfiahoz Wolf Józsefet, aki az alapítás óta szinte változatlan, meglehetősen leromlott nyomdakészletet megújította, lecserélte.

Kiegészítheti 18. századi nyomdatörténeti ismereteinket az az adat, amelyet Emödi Miller Jakab Ferdinándtól idéz, aki a váradi nyomdászok sorában említi még a Debrecenből származó Csákvári nevű nyomdászt, aki 1757-ben Váradon dolgozott volna és ugyanő Wolffal kapcsolatban megjegyzi, hogy innen Nagybányára távozott nyomdaalapítási szándékkal, terve azonban sikertelen maradt. A következő váradi nyomdász Heller János Konrád Henrik csak átmenetileg tevékenykedett Váradon. Őt követte 110 ismert kiadványában Bálent Ignác János, aki a szemináriumi tipográfiájának legtermékenyebb nyomdása volt: 1771 és 1786 között másfél évtizedig állt a nyomda élén, vezetése idején élte a nyomda fénykorát. Egerből jött Váradra, de a szakmát Wolfhoz hasonlóan ő is a kassai jezsuitáknál tanulta. A Patachich püspök nevéhez fűződő 1761-es felújítás után most Gánóczy Antal kanonok frissítette fel a nyomdát Bécsből hozott latin és görög típusokkal. Gánóczy maga is foglalkoztatta a nyomdát, terjedelmes, tetszetős tipográfiai kivitelű teológiai és történettudományi művei egymás után hagyták el a váradi sajtót. Bálent volt az első, aki protestáns megrendelésre is dolgozott, és pedig Keresztesi Józsefnek az első hivatalosan is tevékenykedő váradi református lelkésznek beszédeit nyomtatta ki.

A szemináriumi nyomda eladásának gondolatával már 1786-ban foglalkoztak, de egyelőre csak bérbé adták Eitzenberger Ferenc Antalnak, majd a pozsonyi evangélikus Guttmann János Pál könyvkötő vette bérbé a nyomdát, őt pedig Máramarosi Gottlieb Antal követte aki egyúttal váci püspöki könyvnyomtatóként is működött. Gottlieb megjelenésével ismét képzett nyomdász került a nyomda élére, aki a betű és nyomdász készletet azonnal felfrissítette, és amint Emödi

András a kiadványokat sorra kézbevéve megálapította, ezzel kezdetét vette a nyomda termékeinek tipográfiai tekintetben vett gyökeres arculatváltása. De ekkor jelentek meg az első szépliteratúrai kiadványok is a váradai tipográfiában, köztük Csokonai Vitéz Mihály *Dorothyájának* első kiadása (1804).

Bár Emődi András szerényen megjegyzi, hogy jelen munka az egyes nyomdászok által használt betűkészletek részletes vizsgálatát nem tűzte ki célul, azért az általa összeállított, és a ma ismert váradai nyomtatványok összességéből rekonstruált könyvdísz-repertórium így is nagy segítség ahhoz, hogy a nagyszámú, impresszum nélküli kiadvány nyomdahelyének azonosítását lehetővé tegye. Ezek szemléletes, mérhető reprodukcióját a kötet 235–264. lapján találni. Minthogy 18. századi nyomdáink felszerelését bemutató publikáció alig jelent meg, ezt az összeállítást is úttörőnek tekinthetjük.

A kötet legnagyobb részét kitevő Katalógus (pontosabban a nyomda kiadványainak jegyzéke) sorszámmal ellátva kronológikus rendben közli az 1745-től 1804-ig megjelent nyomtatványok címlírását. A leírások tartalmazzák a személyi és kultúr- ill. egyháztörténeti adatokat, a bibliográfiai hivatkozásokat, sőt a fennmaradt példányok lelőhelyét is. Emődi munkájának hozadéka, hogy az eddig ismert könyvészeti adatokat több ponton is helyesbíteni kell. Részben levéltári források, részben éppen a fent említett tipográfiai felszerelés összeállítása módosította eddigi ismereteinket. A nyomda mintegy háromszáz kiadványát a szerző több szempontból is értékeli, terjedelmük, formátumuk, nyelvük, fennmaradt példányaik számát tekintve. A példányból ismert szemináriumi nyomtatványok zöme (86%-a) az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményeiben megtalálható. A Nagyváradai Egyházmegyei Könyvtár az összes nyomtatvány 45%-át birtokolja. E két legjelentősebb gyűjtőhely mellett több mint harminc kiadvány egyéb gyűjteményekben maradt fenn, sok esetben egyedi példányként, unikumként. Közel háromtucatnyi kiadványt csak irodalomból ismerünk, példánya nem maradt fenn. Hogy Emődi gyűjtőmunkája mennyire eredményes volt, azt az is mutatja,

hogy másik háromtucatnyi mű bibliográfiailag ismeretlen – igaz ezek között vannak olyanok, amelyek a készülő legújabb Petrik-pótkötet kéziratában már szerepelnek. Amint Emődi megjegyzi, számtalan levéltári jellegű nyomtatvány kerülhetett az állami levéltár nagyváradai fiókjának római-katolikus püspöki, káptalani és plébániai fondjaiba. Ezek számbavétele – a kutathatóság feltételeit figyelembe véve – várat magára. Érvényes ez a nagyváradai megyei könyvtár csak részben feldolgozott ún. Dokumentációs állományára is, amely magába olvasztotta az államosított egyházi könyvtárak el nem pusztult (el nem pusztított) részeit.

Áttekintve a nyomtatványok tartalmi jellegét, kitűnik, hogy az összes kiadvány harmad része kötődik a városban működő oktatási intézményekhez, és ezek többsége vizsgatézis. Hangsúlyozva e nyomtatott vizsgatézisek és értesítők forrásértékét, Emődi a címlírásokban a vizsgázók nevét ill. a diáknévsorokat a címlírásokban és a névmutatókban is szerepeltette. Kultúrtörténeti érdekességeként említendő jó néhány alkalmi nyomtatvány, mint Hannulik János Krizosztom nagykárolyi piarista tanár I. Sándor orosz cárhoz írt ódaja, vagy a magyar koronának 1790 februárjában Bécsből Budára való ünnepélyes hazahozatalát megörökítő, Tzútz István joghallgató tollából származó költemény, vagy a város zenei és színházi életének egy-egy mozzanatát megőrző nyomtatvány, mint a színházi szövegek könyvek sora. Az egyháztörténet elsősorú forrásaként számon tartott, a váradai egyházmegyére vonatkozó névtárak sajnos csak nagyon foghíjasan maradtak fenn, inkább a század végéről, jóllehet ezek kinyomtatása bizonyára elsődrendű feladata volt a szemináriumi nyomdának a korábbi évtizedekben is.

A névmutatóban megtalálni a címlírásokban és a possessor bejegyzésekben előforduló összes személynévet, utalással a Katalógus (a szemináriumi nyomda kiadványainak) 1–303-ig terjedő sorszáma. Említettük már a mindenegyed kiadvány címlapjáról készült reprodukciót, amelyek kicsinyítettek ugyan, de kiválóan olvashatók.

Emődi András mint a nagyváradai egyházmegye könyvtárosa a Könyvtár állományának, tör-

ténetének legjobb ismerője. Személyében jó őrzőre talált ez a többféle eredetű és nem egy alkalommal pusztulásnak kitett gyűjtemény. Már eddig is jelentős részt vállalt a nagyváradi könyvészeti források feltárásában, amikor több száz lap terjedelemben közreadta a Székeskáptalan könyvtárának történeti forrásait és jegyzékét (Bp.–Szeged, 2002), e recenzió írása közben pedig frissen jelent meg a nagyváradi Római Katolikus Egyházmegyei Könyvtár régi állományát bemutató kötete (2005). Most ismertetett munkája, *A Nagyváradi Szeminárium Nyomda 1745–1804 c. kötet a nagyváradi Római Katolikus Egyházmegyei Könyvtár és az Országos Széchényi Könyvtár közös kiadásában készült, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának és a Partiumi Keresztény Egyetem (Nagyvárad) anyagi támogatásával.*

V. ECSÉDY JUDIT

Szűcs Sámuel naplói. I. (1835–1864) II. (1865–1889). A bevezető tanulmányt írta, jegyzetekkel ellátta és a kéziratot sajtó alá rendezte KILIÁN István. Miskolc, 2003. 336; 352 l.

Vidéki múzeumaink, könyvtáraink számtalan kéziratossal dokumentummal lepik meg az utazásra és az autopsziára fáradságot nem sajnáló kutatót. Szűcs Sámuel miskolci helytörténész naplója is ékes bizonyossága ennek. A miskolci Herman Ottó Múzeum Helytörténeti Gyűjteményének kéziratok között előkelő helyet foglalnak el a Szűcs család dokumentumai, Szűcs Sámuel naplóján kívül helytörténeti írásai valamint testvére, Szűcs Miklós naplója. Ez utóbbi már 1981-ben napvilágot látott ugyancsak Kilián István gondozásában.

A napló a város élénken élő naplói- vagyományába illeszkedik bele a maga 13 kéziratossal kötetet kitevő terjedelmével. A 18. század elejéig nyúlik vissza ez a hagyomány, mint ahogy nagy múltra tekint vissza az a református értelmiségi mentalitás is, amely a naplóból tükröződik. A naplói Szűcs Sámuel családi örökségként táplálkozott ebből a múltból: apja is megbecsült polgára volt a városnak, tevékeny

híve egyházának. Gyermekait is ebben a szelvényben nevelte. Sámuel elsőszülött fia volt, aki a debreceni kollégiumban megszerzett alapképzés után jogi pályára lépett, a Felvidéken és Pesten végezte további tanulmányait, hogy aztán letelepedve a városban élete végéig ezt a közösséget szolgálja a jogi pályán nagy szerénységgel és szorgalommal. Hivatali karrierjének csúcsa a megyei árvaszéki ülnök tisztsége. Házasága révén a város neves polihistorával, Herman Ottóval került kapcsolatba. Mint helytörténész több kéziratban maradt munka szerzője is, kapcsolatban áll Szinnyi Józseffel, akinek lexikonához ő szolgáltatja a miskolci írókról szóló szócikkeket.

Naplója nem csupán helytörténeti vonatkozásai miatt érdekes, bár leginkább e tudománynak az érdeklődésére tarthat számot, hanem ennél átfogóbb, teljesebb kultúrhistoriai dokumentum, hiszen a magyar történelem eseményteli hatvanöt évét íveli át, 1835-től 1889-ig: reformkor, forradalom és szabadságharc, megtorlás, passzív rezisztencia, kiegyezés, polgárosodás, a millennium eseményei sorjáznak egymás után. Még hozzá egy olyan szemtanú személyiségén átszűrve, akinek helyi értékrendszere többnyire egybe esett az abszolút értékkel, azaz naplójában azokat az élettényeket tartja megörökítendőnek, amelyek a történelem könyörtelenebb rostjában is fennmaradtak. Ugyanakkor perspektívája mégiscsak a hétköznapi ember perspektívája, hiszen a történelemnek nem alkotó részesével, hanem szenvedő alanyával állunk szemben.

Tizenhatéves korától, 1835-től vezette naplóját. Első bejegyzése I. Ferenc császár halálának híre. Ezt követően a napló rövid, summázó bejegyzései akkor dagadnak önálló élménybe számolókká, mikor Késmárkra kerül, 1738-ban. A vándor évekről tekint vissza a debreceni kollégiumban töltött tanuló évekre, a reformkori fiatal értelmiségi rétegnek a konzervatív iskolarendszert bíráló, változásokra, újdonságokra szomjas kritikájával: „...egy schlendrian oskolai rendszernek nevendékei vagyunk, annak nyomai maradtak rajtunk, oly elvek mellett, minőket bészívánk, – tanuló pályánk’ végével, eggy semmit sem